

SUDÁR BALÁZS¹

Eflákok a mohácsi náhíjében

Az Oszmán Birodalom pontos – vagy legalábbis annak tűnő – kimutatásokat vezetett alattvalóiról, hogy a tőlük várható jövedelmet megbecsülje, majd kioszthassa. Az igazgatási egységek, a szandzsákok felméréseit mufasszal defterinek, a fejadó beszédésének tényleges listáit pedig dzsizje defterinek nevezték. Ezekben többnyire név szerint szerepel egy-egy település adózó, vagy potenciálisan adózó férfi lakossága. Ilyen felmérések és beszédési listák viszonylag nagy számban maradtak fenn a Dél-Dunántúl keleti felére vonatkozóan is.

Az 1570. évi dzsizje defteri összeírója a fejadó beszédésekor a szekcsői szandzsákban lévő mohácsi náhíje néhány faluja – Izsép, Márok, Darázs és Hagyó, Bátya – neve mellé ezt jegyezte oda: „*korábban puszta volt, [jelenleg] eflákok telepedtek rá*” („*mukaddemá mezraa olup [hálá] üzzerine eflaklar konmisdur*”).² Az adószedés „*az új defter értelmében*” („*ber múdzsib-i defter-i dzsedid*”) történt. Hogy ez pontosan melyik is lehetett, azt nem tudjuk, talán 1570-ben készült egy összeírás, amely azonban nem maradt ránk. Az biztos, hogy sem az 1552-ben, sem az 1565–1567 között készített összeírással nem egyeztethető a kérdéses dzsizje defteri névanyaga. Az viszont igaz, hogy ezekben a szandzsákfelmérésekben a kérdéses falvak valóban puszta (mezraa) megjelöléssel szerepelnek, azzal a kitételrel, hogy nincsen rajtuk adózó népesség („*hálá az reája*”).³ Tehát az eflákok megtelepedése valóban a közeli múltban történhetett. (Az információkat – és a névsorokat – egyébként az egy évvel későbbi beszédési lista szó szerint megismételte.)⁴ Ez az első olyan összeírásunk, amely a puszták újratelepülését mutatja a térségben. A folyamat feltehetőleg Szigetvár elestének (1566) következményeképpen indult meg, hiszen attól kezdve a szigeti portyázók már nem sanyargatták a környékbéli falvakat adóztatási céllal, másképpen fogalmazva a térség sokkal biztonságosabbá vált. A kicsi, alig néhány tucat települést tömörítő mohácsi náhíjében – „járásban” – összesen kilenc olyan település volt, amely egy ideig pusztán állt, de 1570 és 1590 között újra lakottá vált.⁵

Az *eflák* szót meglehetősen sokrétűen használták a korban. Egyfelől jelölte a Balkánon élő újlatin nyelvű csoportokat, lényegében a románokat: a mi oláh szavunk háttérül is szolgáló *vlah* szó török megfelelőjéről van szó. Egyúttal ez volt Havasalföld török neve is (Eflák). Az etnikai jelölés azután átment a közösség jellegzetes foglalkozására, felvette a 'havasi pásztor' jelentést, s így életmódjelölő

¹ A tanulmány az NKFIH 108919/132475 számú pályázatának támogatásával készült.

² ÖNB Mxt 555, 9a–10b. Közli: VELICS – KAMMERER 1890, II. 398, 399.

³ KBK Cod. Turc. roth V/b, 317b.

⁴ ÖNB Mxt 556, 9a–10b.

⁵ A náhíje történetének elemzése: SUDÁR 2020, 13–32.

kifejezéssé is vált. Harmadrészt pedig az Oszmán Birodalom átvette a vlahokra vonatkozó különleges jogrendet Bizánctól (jus valachorum), így az „eflakság” jogállássá is változott, ennek következtében részben elveszítette etnikai tartalmát. Az eflák jog hatálya alá tartozók katonaparasztk voltak, akik jelentős adókedvezmények ellenében katonákat adtak a birodalom hadseregébe.⁶

A feljebb említett bejegyzések tehát első látásra nem tűnnek túlságosan érdekesítőnek: balkáni eredetű katonaparasztk tucatszámra népesítették be az elhagyott pusztákat, alaposan átrajzolva ezzel a térség etnikai térképét. A Dunántúlon az egyik ilyen települési hullám éppen 1570 körülre esik, ebbe sorolhatóak a mohácsi náhíje falvai is.⁷ A „mi falvaink” azonban több szempontból is eltérnek az átlagos helyzettől.

Először lássuk a falvak lakóit! Az arab írás kevésbé alkalmas a nem arab nyelvű szavak – például nevek – lejegyzésére, ezért a hódoltsági lakosság-összeírások olvasása sok bizonytalansággal jár. Mivel azonban az írnokok milliószámra jegyezték fel neveket, kialakult egyfajta gyakorlat, amely a keresztnév nagy többségének és a vezetéknevek jó részének az olvasatát többé-kevésbé egyértelművé teszi. Az összeírásokban például világosan elkülöníthetőek a magyar és a szláv nevek egyrészt a névalak, másrészt a vezeték- és a keresztnév sorrendje alapján. (Ezzel szemben például a román és a délszláv nevek elválasztása sokkal nehezebbnek tűnik.)⁸ A kérdés inkább az, hogy a lejegyzett név milyen etnikumú embert takar. Nem lehetséges-e, hogy az írnokok saját anyanyelvüknek a függvényében alakították át a neveket, a magyarok magyarosítottak, a délszlávok pedig délszlávosítottak? Ez semmiképpen sem zárható ki, már csak azért sem, mert a vegyes lakosságú területeken maga a névhasználat is ingadozhatott. Boszarac Ivánis – és Markó nevű fia – jó eséllyel délszláv lehetett, vezeték- és keresztnévét mégis magyaros sorrendben jegyezték fel, jóllehet szerepelhetett volna Ivan Boszaracként is. Fordított eset is létezik: a nyilvánvalóan magyar Kerekes Mihály nevét 1580-ban Mihály Kerekesként jegyzi fel. Az 1570. évi összeírás elkészítője mindenestre láthatóan képes volt lejegyezni délszláv és magyar neveket, akár egy településen belül vegyesen is, ezért megalapozottan feltételezhetjük, hogy amikor tisztán magyar neveket jegyez le, ott magyar, ahol szlávokat, ott szláv közösséget írt össze.

Mindez azért érdekes a számunkra, mert a mohácsi náhíje újonnan érkezett eflákjai részben ugyan a várt módon délszláv neveket viselnek, jó néhányan azonban egyértelműen magyarok. Izsépen mind a húsz családfő magyar nevet viselt, Márokon kettő (Szentés Péter és Balázs István), Darázson pedig egy fő (Petri András). Ez azért meglepő, mert a hódoltság szép számú eflákja között magyar nevek nemigen akadnak, a magyarok alkalmazása a katonaparaszti rendszerben – amely éppen az oszmánokhoz lojális lakosság súlyát próbálta növelni – nem látszott hatékonynak (a baranyai kísérlet az 1560-as években látványosan kudarcba fulladt).

Mielőtt továbblépnénk, próbáljuk meg ellenőrizni, hogy tényleg magyarokról van-e szó. A szandzsák 1580. évi felmérése szintén tartalmazza a település férfilekosságának a névsorát,⁹ amelyben számos 1570-ben összeírt személy, vagy az ő vezetéknevüket viselő családfő tűnik fel. Mindig magyarul, így az 1570-ben dolgozó összeíró tévedése, torzítása kizárható: tényleg magyarokról volt szó. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy az 1570-ben Izsépre költözők egy részének nyoma vész 1580-ra, a helyükön pedig délszláv nevű családok bukkannak fel. Mindez azonban nem változtat azon, hogy a beköltözők első csoportja magyar volt.

De vannak más furcsaságai is az 1570-ben készült összeírásnak. Az eflákokat általában külön fejezetbe sorolták a szandzsákok felméréseiben (mufasszal defteri). Például a csak eflákok lakta Somogyvár (a koppányi szandzsákban) a szandzsák felmérésének eflák fejezetében szerepel, a káradi náhíje összeírásában – ahová földrajzilag tartozna – nem (hiszen nem volt egyszerű adózója),

⁶ HEGYI 2001, 1267–1270.

⁷ A kérdést Hegyi Klára nagyon részletesen és alaposan feldolgozta: HEGYI 2001.

⁸ HEGYI 2001, 1281–1282.

⁹ BOA TT.d. 593, 57a. A további elemzésekkel nagy segítségemre voltak a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának honlapján található *Oszmán összeírások gyűjteménye* című adatbázis.

adótételét pedig egy összegben állapították meg.¹⁰ Az ugyanekkor készült fejadó defterben viszont hiába keressük, hiszen nem volt egyszerű dzsizje-fizető lakosa.¹¹ Mindezzel szemben a mohácsi ná-híje eflák falvai egy fejadó defterben találhatóak meg, elszórva a többi település között, a családfők pedig fejenként adóztak 60 akcsét, éppen úgy, ahogy a többi falu lakói is. Az is bizonyos, hogy nem csak a fejadót szedték be tőlük. 1570-ben Izsépről például összesen 8000 akcse bevételt vártak, míg a fejadó csak 1200 akcsét tett ki.¹² A 8000 akcsés összeg egy hasonló méretű közönséges falu adójának felelt meg. Izsép a földesura szempontjából sem járt jól: a Dánóc köré szerveződő birtoktestből – amihez Izsépet is sorolták – 1570-ben a szigetvári várvédő gyalogosok, a műsztafizok öt tizede húzott fizetést.¹³ Az eflák falvak általában inkább a szandzsákbégek birtokaihoz tartoztak, de néha előfordult máshol is, hogy a helyőrségek legénységének fizetésére rendelték őket, ez tehát nem teljesen egyedi eset.¹⁴ Az viszont érdekes, hogy a szekcsői szandzsák következő, 1580-ban készült összeírásban már semmi sem utal e falvak eflák voltára, a többi faluhoz hasonlóan írták össze őket, hasonló adótételekkel. Ez azért érdekes, mert az 1570-es években telepített eflák falvak nem-hogy sorvadtak volna, inkább megerősödtek a következő évtizedben.¹⁵ Ráadásul az eflákok gyakran vezetőikkel együtt tűnnek fel a forrásokban, a primityuroknak, kenézeknek vagy szerbölüköknek azonban a mohácsi falvak esetében semmi nyoma. Mindebből úgy tűnik, hogy a mohácsi eflákok nem olyanok voltak, mint a többiek.

Mint említettük, 1581-ben a koppányi szandzsákban külön összeírás készült az eflákok számára.¹⁶ Szintén ekkortájt Kászim bég is készített egy hasonló a szekcsői szandzsákban, amely azonban sajnos nem maradt ránk, az ismert szandzsákösszeírásban nem szerepel. Egy tartományi összesítésben azonban hivatkoznak rá, eszerint az eflákok 2 gurust, azaz 80 akcsét fizettek háztartásonként, a régebben összeírtak közül pedig 28 főt töröltek, 49 újat viszont felvettek.¹⁷ A falvak és a lakosok listája nem ismert, de az bizonyos, hogy az 1570-ben regisztrált eflákok száma meghaladta a huszonnyolcat, a települések később mégis egyszerű fejadófizető falvakként tűnnek fel. Mi történhetett? Elképzelhető például, hogy a lakosok egy része fejadófizetővé vált, mások viszont eflákok maradtak. Ha viszont egy településen éltek egyszerű adózók és eflákok is, akkor két külön összeírási tételbe kerültek. A koppányi szandzsákhoz tartozó Zics eflákjaitól megváltással – tehát egy összegben – 2650 akcsét, míg az egyszerű adózóktól felméréssel 6978 akcsét várt a tartományi pénzügyigazgatás, és a defter két különböző pontján szerepeltek. Ugyanígy Söldön 4100 és 1800 akcséra számítottak.¹⁸ Így lehetséges, hogy az 1580. évi szandzsákfelmérésben szereplő személyek már dzsizje-fizetők, mások viszont az eflák-defterben szerepeltek, amit viszont nem ismerünk. Ilyen módon esetleg értelmezhető a 28 törölt személyre vonatkozó állítás: ebben az esetben az 1570-ben eflákok, 1580-ban pedig egyszerű adófizetők lakta településeknek az utóbbi időpontban is lehettek még eflák lakosaik, csak éppen róluk nem maradt összeírás.

De az is lehet, hogy egészen más történt. Nem elképzelhetetlen például, hogy valójában nem is igazi eflákokról volt szó – jogi értelemben sem –, hanem az összeíró pusztán csak az újratelepülő falvak lakosságát próbálta valamilyen kifejezéssel megjelölni. Ezek az emberek azonban 1580-ra már nem voltak „újak”, hanem meggyökeresedtek a lakóhelyükön. Ebben az esetben egy hivatalos összeírás pontatlan fogalmazásával állunk szemben, amely a kérdéses szót nem annak jogi értelmében használta.

¹⁰ BOA TT.d. 676, 87. Vö. HEGYI 2001, 1299.

¹¹ ÖNB Mxt 582/e.

¹² BOA TT.d. 503, 70.

¹³ SLUB Turc. Hss. Eb. 353, 32–34, 44–53. 1580-ban is hasonló volt a helyzet, de ekkor már a szigetvári tüzérek is innen húztak jövedelmet. BOA TT.d. 503, 70, 71, 72, 73, 74.

¹⁴ HEGYI 2001, 1269, 1297.

¹⁵ HEGYI 2001, 1307.

¹⁶ VELICS – KAMMERER 1886, I. 331–333.

¹⁷ VELICS – KAMMERER 1890, II. 516.

¹⁸ BOA TT.d. 676, 35, 39, 86.

A délszláv nevű eflákok nyilván délről jövő bevándorlók voltak, de honnan jöhettek a magyarok? Erre esetleg a térség története adhatna választ. 1546-ban nagyon kevés település volt a náhijében (19 db), közülük viszont kettő hatalmas méretű városnak számított (Mohács: 227 adóegység, Dánóc: 172 adóegység), az utánuk következők messze lemaradtak mögöttük (Nyárad, Majs és Barbarc egyaránt 30–30 adóegységgel). A század végére a helyzet alaposan megváltozott: a két nagy település adózóinak száma erőteljesen lecsökkent, körülöttük viszont számos település éledt újjá, időnként figyelemre méltó adózószámmal. Végző soron a náhijében megközelítőleg azonos maradt az adózók száma, csak a településszerkezet változott meg, kiegyenlítettebbé vált. Ebből kifolyólag kézenfekvő volna például arra gondolnunk, hogy a korábban dánóciak által művelt, majd újjáéledő pusztákra éppen a dánóciak költöztek volna ki, azaz a békésebb viszonyok következtében kirajzoltak volna.¹⁹ Csakhogy a Dánóc környéki betelepülők egy része biztosan délszláv nevet viselt, így aligha lehetett a városba bemenekült, majd újra kiköltözött „öslakos”. De mi a helyzet az izsépiekkel? A válaszadás módja elméletileg nem túlságosan bonyolult: ismerjük Dánóc férfilakosságát az 1565–1567-es összeírásból,²⁰ és csak meg kell néznünk, hogy az 1570-ben feljegyzett izsépiek ott vannak-e közöttük. Sajnos az izségi lakosság jelentős része meglehetősen közönséges neveket visel (pl. Tót, Szabó, Varga, a húsból hét családfő), amelyek minden településen előfordulnak, az azonosítás tehát lényegében lehetetlen. Van azonban néhány különlegesebb név is, amely nyomjelző lehet. Kerékgyártó Mihály például már az 1554. évi fejadójegyzék szerint is Dánócon élt, 1565–1567-ben pedig Kerekes Mihályként vették listába. 1570-ben azután Izsépen tűnt fel Kerékgyártó Mihályként, ahol még 1580-ban is megtaláljuk Kerekes Mihály néven. A viszonylag ritka nevű Vég és Magyarka családok is jelen voltak Dánócon és Izsépen egyaránt, az azonosítást azonban gyengíti, hogy a keresztnemek nem azonosak. Ugyanakkor az Izsépen megtelepedő Mikáknak vagy Sósoknak nincs nyoma korábban Dánócon. Mindebből az következik, hogy az Izsépre költözők egy része valóban érkezhettek Dánócról – és így esetleg lehet izségi „öslakos” –, a többiek azonban máshonnan, ismeretlen helyről érkeztek.

Összefoglalva a fentieket: a mohácsi náhije nem sokkal 1570 előtt megtelepülő eflákjai nem tűnnek katonaparasztoknak: nem kezelik őket külön, nincsenek vezetőik, úgy adóznak, mint bárki más. Röviden: egyszerű földműveseknek látszanak. Ráadásul teljesen szokatlan módon egy komoly magyar közösség is akad közöttük. Mindez felveti a gyanút, hogy nem is „valódi” eflákok lehettek, hanem a szónak talán egy újabb, általánosabb – köznapibb? – használatával állunk szemben, amely ebben az esetben a lakosoknak nem az etnikai vagy jogi hovatartozására, hanem egyszerűen friss betelepülő, telepes voltára utalt.

¹⁹ Magam is így véltem egy korábbi munkámban: SUDÁR 2020, 21.

²⁰ 1565/1566. KBK Cod. Turc. roth V/b, 315b–317a.

IRODALOMJEGYZÉK

- HEGYI 2001
HEGYI Klára: Magyar és balkáni katonaparasztkok a budai vilá-
jet déli szandzsákjaiban. *Századok* CXXXV (2001) 1255–1311.
- SUDÁR 2020
SUDÁR Balázs: A mohácsi náhíje és települései a 16–17. szá-
zadban. In: *Eke mentén, csata nyomában. A mohácsi csata kuta-
tásának legújabb eredményei. Tanulmánykötet Szűcs József tisz-
teletére*. Szerk. Haramza Márk – Kovaliczky Gergely – Bertók
Gábor – Simon Béla – Galambos István – Türk Attila. Budapest
2020, 13–32. (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 17.)
- VELICS – KAMMERER
1886–1890
VELICS Antal – KAMMERER Ernő: *Magyarországi török
kincstári defterek I. 1543–1635, II. 1540–1639*. Budapest 1886–
1890.

FORRÁSOK

- Det Kongelige Bibliotek København, København (KBK)
KBK Cod. Turc. Codices Turcici
- Die Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek, Dresden (SLUB)
SLUB Turc. Hss. Türkische Handschriften
- Österreichische Nationalbibliothek, Wien (ÖNB)
ÖNB Mxt Türkische Handschriften
- Türk Cumhuriyeti Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul (BOA)
BOA TT.d. Tapu-tahrir defterleri

Eflaks in the Mohács Nahiye

In the 1570 survey of the Szekcső Sajnak, among the villages of the Mohács Nahiye (i.e. “district”), we find several newly inhabited deserted settlements, presumably reoccupied after 1566, whose inhabitants were called Eflaks by the compiler of the census. The Eflaks normally enjoyed a special legal status. In this case, however, we can observe several unusual phenomena: the inhabitants of the villages were taxed similar to taxpayers in other settlements; they did not have their own leaders; a significant part of them were of Hungarian ethnicity; and finally, the villages did not form an independent group in the census, as in the case of other sanjaks. In the next census (1580), these villages were already completely merged into the nahiye. They had no special features and the Eflaks were not mentioned in connection with them, either. It is plausible that, in a legal sense, these people were not even Eflaks, but rather the compiler of the census used the term somewhat loosely and simply wanted to refer to the new settlers. We should, therefore, adopt a circumspect approach as the Eflaks mentioned in the censuses cannot necessarily be considered the same social group in each case.

Eflaci u nahiji Mohačkoj

U pregledu Sečujskog sandžaka iz 1570. godine, među selima Mohačke nahije (okruga) nalazimo nekoliko, verovatno posle 1566. godine ponovno naseljenih pustara, čije stanovnike popisivač naziva Eflacima. Poznato je da su Eflaci uživali poseban pravni status. Međutim, ovde primećujemo i neke neobičnosti: stanovnici ovih sela bili su oporezivani isto kao i stanovnici drugih naselja, nisu imali svoje predvodnike, značajan deo njih bio je mađarske nacionalnosti, i naposljetku, ova sela nisu zabeležena kao odvojena grupa u popisu, kao što je to bio slučaj u drugim sandžacima. U sledećem popisu (1580) ova sela su se već potpuno stopila sa nahijom, nemaju više nikakva posebna obeležja i Eflaci više se ne pominju u vezi sa njima. Zato je moguće da se u pravnom smislu čak i nije radilo o Eflacima, nego da je popisivač koristeći taj termin jednostavno želeo da naznači nove doseljenike. Ovo, pak, upozorava na činjenicu da se Eflaci pomenuti u popisima ne mogu svi nužno smatrati istom društvenom grupom.

